

CİLT 2

YAZ 1415/1994

SAYI 2

**İSLÂMÎ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

inkılâb

İslâm Hukukunda *Tes'îr* (Fiyat Kontrolü)*

*Muhammed Hâşim Kemâlî***

Çarşı-pazarın İslâm medeniyeti tarihinde özel bir yeri vardır. İslâm'ın geldiği esnada Mekke ve Medine büyük ticaret merkeziydiler ve bizzat Peygamber (s.a.v.)'in kendisi de aktif şekilde ticaretle uğraşmaktaydı. Hac zamanında genellikle panayırların kurulduğu İslâm-öncesi Arabistan'ında Ukâz, Mecenne ve Zû'l-Mecâz gibi meşhur pazarlar vardı. Yeni Müslümanlar buralarda ticaret yapmanın günah olacağını düşündüler (Zuheylî, 1984) ve neticede şu âyet vahyolundu: “(Hac zamanında) Rabbinizin lütuf ve keremini aramanızda sizin için bir günah yoktur...” (Bakara sûresi [2]: 198).

Bu düşüncedeki temel nokta dinî idi: Günaha girme korkusunu azaltmak. Fakat korkulan bu faaliyet dinî bir tavıra hamledilmişti: Rabbin lütuf ve keremini aramak pazarın kültürel yönleriyle ilgili âyetler de vardır. Meselâ bir âyette pazar yerinde Peygamber'in halkla beraber olmasının doğru olup olmadığının sorulduğundan bahsedilmekte ve cevaben Peygamber'in de diğer insanlar gibi ticari ilişkilerinin bulunabileceği belirtilmektedir: “Dediler: ‘Bu peygambere ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor? Ona kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilmeli değil mi?’” (Furkan sûresi [25]: 7) ve “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, çarşılarda gezerlerdi...” (Furkan

(*) Mohamad Hashim Kamali, “*Tas'îr* (Price Control) in Islamic Law,” *AJISS*, Vol: 11, No. 1 (Spring 1994), ss. 25-37.

(**) Muhammed Hâşim Kemâlî, International Islamic University'de hukuk profesörüdür. Bu makale Tebriz'de yapılması düşünülen “The Bazaar in the Culture and Civilization of the World of Islam” (İslâm Medeniyeti ve Kültüründe Pazar) başlıklı kollokyum için hazırlanmıştır.

[25]: 20). İkinci âyet özellikle ekonomik ve tarihi bağlamda pazar faaliyetine ve pazarın gıda maddeleri sağlamadaki rolüne işaret etmekte, peygamberlerin diğer insanlarla eşitlik temelinde kaynaştıkları gerçeğini ön plana çıkarmaktadır. Diğer bir deyişle onlar ticarî faaliyetlerde bulunmakla manevi yönlerinden hiçbirşey kaybetmeyen sıradan insanlardı.

Bu âyetler İslâm'ın genelde dünya, özelde ise piyasanın tabiatı hakkındaki görüşünü karakterize etmektedir. İslâm hayata bütüncü yaklaşımını bir defa daha göstermekte ve piyasanın kültür, din, ekonomi ve tarihin meczolunduğu bir saha olduğunu bildirmektedir. Bunun sebebi belki de kısmen Peygamber'in ticari tecrübe ve dirayetini istikbaldeki hanımının (Hatice) ticarî faaliyetlerini yürütmede kullanması ve neticede Arap yarımadasındaki ticareti reforme etmesidir. Bu reformların gayesi piyasayı dürüstlük ve adâlet prensiplerine uymayan faaliyetlerden arındırmaktır. Birçok yönüyle pazar bir açık hava tiyatrosu gibidir; çünkü, medeniyetlerin başarıları kadar en kötü ve zayıf yönlerini de yansıtmaktadır.

Pazar deyince akla gelen en önemli unsurlardan biri de piyasa serbestiyeti ilkesidir: Ekonomiyi tabii arz talep dengesiyle idare etmek. İnsanların daha iyi ürün ve hizmet verebilmek için ancak birbiriyle rekabet etmeleri gerektiği ileri sürülmüştür. Kâr saiki olmadan hiçbir piyasa yaşayamaz; dolayısıyla, kâr etmek hakkı hiçbir zaman ortadan kaldırılmamalıdır. Bir piyasa düzenleyicisinin görevi insanların hırsını kontrol etmek ve meşrû kârın, haklı kazancın sınırlarını aşmamasını denetlemektir. Burada gaye açgözlü tüccarların, müşterilerin cehaletinden ve gafletinden yararlanmasını engellemektir.

Geniş düşünüldüğünde Arabistan'ın ekonomik hayatına giren yeni İslâmî kuralların ana gayesinin bu olduğu söylenebilir. Kâr, arz talep dengesinin bir neticesi olduğu için kâr limitiyle ilgili hiçbir kural konmamıştır. Çünkü bu bir hukuk meselesi değildir. Hukukun rolü pazarın ahlâkî kurallarını, katılımcılarının ve faaliyetlerinin dürüstlüğünü temin etmek, haksız ticarî kazançları engelleyici ön tedbirleri almakla sınırlandırılmıştır.

Bu makalede özellikle fiyat kontrolüyle (*tes'îr*) ilgili bazı tedbirleri inceleyecek, özgürlük ve otorite karşıtlığındaki bazı temel noktalara ışık tutmaya çalışacağız.

Burada temel mesele fiyat kontrolünü düzenleyen kuralların bir insanın ticaret yapma ve malını pazar fiyatına satma hakkına ne dereceye kadar tecavüz ettiği. Elde edilen cevaplara göre şeriatin fiyat kontrolü kurallarındaki temel gayenin ticaretin özgürlüğünü muhafaza etmek olduğu görülmüştür.

Pazar hem dürüstlerin hem de hilekârların buluşma yeridir. Gayesizce oturan bir kimse Farsça'da *bâzârî* yahut *bâzârgerd* (düşük, hafifmeşrep kimse) olarak

adlandırılır. Serbest pazara verilen büyük öneme rağmen, piyasa mekanizması sadece kendi başına ticaretteki veya kültürdeki örnek değerleri muhafaza edemez. Piyasa ve katılımcıları güncel ekonomik gidişi izleme eğilimdedir. Meselâ, insanlar mücevher ve süs eşyâ ürünlerinden daha fazla harcarsalr, bu durum birinciye daha çok ihtiyaç olduğu şeklinde yorumlanabilir. Neticede pazar, kaynaklarını yeniden organize eder ve birkaç zenginin özel ihtiyacı pahasına, çoğunluğun ihtiyacını kurban etme riskini göze alabilir.

Bazen pazar fiyatı insanların gerçek ilgisini yansıtmayabilir. Mesela, belirli şeylerin piyasa fiyatı malzeme ve emek maliyetine eşit/uygun olmayabilir; yahut sosyal fayda ve değerlerini yansıtmayabilir (kitap ve mobilya fiyatları karşılaştırılabilir). Dolayısıyla piyasa tamamıyla kendi kurallarına bırakılamaz. Ferdî hürriyet ve serbest ticaret ideallerini zedelese bile bu oyunda hukuk mutlaka rol almaktadır.

Kur'ân ve Sünnet'ten Deliller

*Tes'îr*in lafzî manası bir malı satıp fiyatını belirlemektir. Fakîhler bu terimi belirli bir malın nakdî fiyatı hakkındaki resmi karara atıfta bulunmak maksadıyla kullanmışlardır. Âdil olduğu kabul olunduğundan satıcı ve alıcılar karara boyun eğmelidirler. Fiyatlar, herhangi bir azalma yahut artış ticaretin dayandığı tabii arz talep dengesinin bozulması olarak görülür (*Vizâretü'l-Evkâf*, 1407/1987; İbn Kayyım el-Cevziyye, t.y.; Şevkânî, t.y.; Zeydân, 1402/1982).

Tes'îr hakkında Kur'ân'da herhangi bir kural konmamıştır. Zaten böyle bir kural Kur'ân'ın ticarî faaliyetlerdeki serbestlik ilkesiyle çelişmektedir. Kur'ân'ın getirdiği prensipler özel mülkiyetin kudsiyeti ve ticaretin karşılıklı rıza temeline dayalı olmasıdır: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtilla (doğru olmayan yollarla, haksız yere) yemeyin. Kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa başka...” (Nisâ sûresi [4]: 29).

Bazı fakîhler zaruret hâlinde *tes'îre* müsaade etmektedirler. Bu konuda sık sık başvurulan ilgili hüküm şudur: *ez-zarûra tukaddaru bi kadrihâ* (zarûret kendi mikdârınca takdîr olunur) (Kâsım, 1406/1986).

Tes'îr konusunda Sünnetteki en önemli delil olarak Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği bir hadis gösterilmektedir:

Rasûlullah (s.a.v.) zamanında Medine'de fiyatlar çok yükselmişti. Bunun üzerine halk: “Ey Allah'ın Rasûlü! Fiyatlar çok yükseldi, sen tayin et” dediler. Peygamber (s.a.v.) de: “Hiç şüphe yok ki, fiyatı tayin eden, (az vererek) kısan, (çoğaltarak) yayan, rızıklandırılan ancak Allah'tır. Kıyamet Gününde, can ve mal hususunda bir haksızlık dolayısıyla bana karşı bir iddiada bulunulmamasını arzu

ederim.” buyurdular.¹

Müfessirler bu hadisten değişik sonuçlar çıkarmışlardır. İbn Teymiyye, talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye ve diğerlerinin yaptığı bir yoruma göre hadis *tes'îri* yasaklamamaktadır. İbn Teymiyye (1402/1982) hadisin belirli, somut bir duruma atıfta bulunduğunu, belki de bunun için açıkça yasaklayıcı bir hüküm koymadığını, dolayısıyla, hükmünün geçici olduğunu söylemektedir. İbn Teymiyye'ye göre Medine'nin o zamanki şartları icbârî bir kuralı gereksiz kılmaktadır: Satılan mallar çoğunlukla dışarıdan getirilmektedir. Bölgede üretilen tek ürün arpadır. Satıcılar ve alıcılar değişik kategorilerdeki insanlar değildir. Bütün Müslümanlar tek bir sınıf olup, mallarını İslâm yolunda harcayan bir topluluktur. Neticedeki genel kardeşlik atmosferi fiyat kontrolü gibi bir durumu gerektirmemektedir.

İbn Teymiyye'nin görüşü böylece *tes'îre* prensipte müsaade edildiği hükümüne kadar varmaktadır. Bu görüşünü desteklemek için başka bir hadisi kullanmakta, *tes'îr* ve köle âzâdı arasında bir kıyas yapmaktadır:

Eğer bir kimse bir köledeki hissesinden vazgeçerse, diğer hisseler için de ne çok ne fazla eşit bir değer takdir edilir, ve o da diğer sahiplerine hisselerini öder. Diğerleri buna rıza göstermeye mecburdur ve köle hürriyetini elde eder." (a.g.e.; İbn Kayyim el-Cevziyye, t.y.).

Kısmen âzâd edilmiş bir kölenin diğer sahipleri de, hissesinden vazgeçen ortağın bedeline az çok eşit ve âdil bir değeri kabul etmeli ve kölenin tam hürriyetini temin etmelidirler. Bir kölenin sahipleri kölenin tam özgürlüğü için hisselerini rasıl âdil bir değerle satmak zorundalarsa, benzer şekilde bir tüccar da cemiyyetin yararına (*maslahat*) mallarını âdil bir fiyata satmaya zorlanabilir. Başka bir ifadeyle fakir bir kimsenin yiyeceğe, içeceğe ve giyeceğe ihtiyacı olduğu halde yüksek fiyatlar yüzünden bunları alamıyorsa, bu malların sahipleri âdil bir fiyata bunları satmaya zorlanabilir. Bu da esas itibarıyla bir *tes'îr*dir (İbn Kayyim el-Cevziyye, t.y.).

***Tes'îr* ile İlgili Farklı Görüşler**

Fukahâ *tes'îrin* caiz olup olmaması konusunda ittifak hâlinde değildiler.

- (1) Bkz. İbn Teymiyye, *Public Duties*, 35. Bu hadis Neseî dışında altı büyük hadis kitabında da geçmektedir. Tirmizî bunun hasen bir hadis olduğunu bildirmektedir. Bkz. Şevkânî, *Neylül-Evîâr*, 232. Ebû Dâvûd'un Ebû Hüreyre'den rivayete bildirdiğine göre; bir adam Peygamber'e sordu: "Ey Allah'ın Rasûlü, fiyatları bizim için sabitleştir." Peygamber (s.a.v.): "Bunun için Allah'a dua etmelisiniz" dedi. Başka bir adam da aynı suali sordu. Hz. Peygamber şöyle cevapladı: "Onları azaltan ve çoğaltan ancak Allah'tır" (İbn Kayyim el-Cevziyye).

Peygamber (s.a.v.)'in bunu zulüm ile eşit tuttuğu şeklindeki Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen hadise dayanarak çoğunluk *tes'îri* yasak kabul etmektedir. Hanefiler prensipte mümkün olmadığını kabul etmekle beraber, tüccarların fâhiş fiyat istemeleri ve *kadının* halkı zarar görmekten koruyamadığı durumlarda kullanılabileceğini söylemektedir. Bununla beraber fiyat kontrolüne gidilmeden evvel idarecilerin piyasa şartlarını bilen birisiyle istişare etmesi gerekir. İmâm Mâlik ise aşırı fiyat artışlarının olduğu yahut muhtemel olduğu durumlarda *tes'îre* ce vaz vermektedir.

Şâfiî ve Hanbelîler de bu uygulamayı prensipte yasak addetmekle birlikte değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Hatta en ateşli muhalif İmam Şafii bile fâhiş fiyat artışlarında ve fakirlerin âcil yiyecek ihtiyacına düştüğü hallerde *tes'îre* müsaade edilebileceğini söylemektedir (Vizâretü'l-Evkâf, 1407/1987; İbn Kayyim el-Cevziyye, t.y.; İbn Teymiyye, 1402/1982; Zeydân, 1402/1982; 'Afr 1405/1985). Genelde tarihî misâller ve İslâm devletlerinin uygulamaları çoğunluğun konumuyla uygunluk göstermektedir. Bildiğimiz kadarıyla Abbasi döneminin *muhtesibleri* tüccarlara belirli bir fiyatta satış yapmaları için herhangi bir müdahalede bulunmamışlardır. Aksine tüccarların temel bazı mallardaki keyfi fiyat değişikliklerinden kaçınmalarını sağlayarak, fiyat kontrolünü gerektirecek bir durumun oluşmasını engellemişlerdir (Masrî, 1402/1982).

Müslüman hukukçular şeriatın ticarî faaliyetler hakkındaki normunun 'özellikle yasaklanmamış' olanın kabul edilebilir olduğunda (*ibâha*) hemfikirdirler. İnsanlar mal ve hizmet değişiminde serbesttirler. Ancak bir taraf için zulüm sözkonusu ise hukuk devreye girebilir. Normalde hiçbir kimse malını belirli bir fiyatta satmaya zorlanamaz. Çünkü böyle bir uygulama mülkiyet haklarına tecavüzdür. İlâve olarak, devlet ferdin temel haklarını kullanmasına müdahale edemez. Ancak şeriatla belirlenen bazı olağanüstü durumlar hariç: ödeme gücü olmasına rağmen bazı önemli yükümlülükleri (*nafaka* vs.) ihmal etmek, ödenmesi gereken zamanda borcu ödemeyi reddetmek, stokçuluk ve başkasının arazisine tecavüz eden bir ağaca sahip olmak. Son iki durumda insanlar kıymet bedeli ödenerek satış yapmaya zorlanabilir (Şevkânî, t.y.; Ebû Yahyâ, 1409/1989; Kâsım, 1406/1989).

İbni Kudâme'nin (1401/1981) görüşü, çoğunluğun konumunu temsil edebilir durumdadır: Peygamber (s.a.v.)'in tepkisi açık bir şekilde olumsuzdu ve fiyat kontrolünü zulüm olarak görmekteydi. Bir diğer husus, piyasa fiyatlarının insan otoritesiyle değil, Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi, Allah tarafından belirlenmesiydi. Dolayısıyla Peygamber (s.a.v.) serbest pazar ve ferdin serbestçe ticaret yapma hürriyeti fikrini desteklemekteydi (Kâsım 1406/1986; İbn Teymiyye 1982/1402 [M. A. Han'ın bu esere yazdığı ilâveye bakınız]).

Şeriat, dürüst ve serbest ticareti öngörmekte, *tes'îri* de bu serbestiyeti muhafaza ve hile ile mücadele etmek yolunda bir vasıta olarak kabul etmektedir. Belki de bu yüzden fakihler *tes'îri* resmî müdahalenin meşrû sayıldığı durumlarla sınırlanmışlardır. Meselâ:

1. Temel gıda maddelerindeki fâhiş fiyat artışları. Hanefilere ve diğer hukuk ekollerine mensup meşhur birçok fakih'e göre hükümet kamu çıkarını korumak gayesiyle fiyat kontrolüne gidebilir. Fakat bunu yaparken hükümet yetkilileri evvelâ tüccarlar, lonca liderleri ve temsilcilerle istişare etmelidir. Eğer istişareden sonra fiyat kontrolü meşrû görülürse, gerekli kontrole gidilebilir. Zeyla'î'ye göre (1896) "fâhiş" ifadesi, bir malın normal piyasa fiyatının iki katına satmaktır. Bundan çıkarılabilecek sonuç kısmî fiyat artışlarında müdahalenin mâzur görülemeyeceğidir (Vizâretü'l-Evkâf, 1407/1987; İbn 'Âbidîn, 1399/1979).
2. İnsanların belirli bazı mallara muhtaç olması. Meselâ savaş zamanı âcil bir silâh ihtiyacı hâsıl olduğunda, silâh sahipleri silâhlarını normal bir fiyata satmaya zorlanabilir. Neticede düşman gâlip gelip, bu silâhları kontrolü altına da alabilir (Vizâretü'l-Evkâf, 1407/1987; İbn Teymiyye, 1402/1982).
3. Stokçuluk ve *ihtikâr* hâli. Gıda maddelerinin ve bazı fikir farklılıklarıyla diğer malların stoklanmasının yasaklanması hususunda umumi bir görüşbirliği vardır. Stokçu mallarını satmaya zorlanabilir ve hatta cezalandırılabilir. Bu gibi bir durumda hükümetin "mantıklı" bir fiyat belirleyebileceğine dair azınlık görüşü mevcuttur, ki bu da *tes'îre* eşittir. Fakat genel görüş stokçuya *tes'îr* uygulanamayacağı yönündedir (a.g.e.).

Yukarıdaki liste bazılarına göre eksiktir. Meselâ, İbn Teymiyye (1402/1982) ve İbni Kayyim el-Cevziyye (t.y.) tüccarın mallarını belirli anlaşmalar yoluyla yalnızca bazı kişi ve gruplara satmaları gibi hâlleri de listeye eklemektedirler. Bu gibi durumlar insanları yardımlaşmadan uzaklaştırıp, düşmanlığa yöneltmektedir, ki bu durum Kur'an'ın "...İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın..." (Mâide sûresi [5]: 2) emrine ters düşmektedir. Eğer kamu menfaati *tes'îr* siyaseti uygulanmadan korunamıyorsa, otoriteler bu yola başvurabilir. Fakat âdil bir şekilde uygulamak ve gerek kalmadığında bu siyasetten vazgeçmek şartıyla.

Bu iki fakih'in fikirlerinin diğer birçok fakihle mukayesesi, ikisinin de *tes'îr* konusunda en az baskıcı görüşü benimsediğini göstermektedir. Hatta İbn Teymiyye *tes'îrin* (insanların kontrolü dışında gelişen fiyat artışları neticesinde, yahut kıtlık zamanı büyük fiyat artışlarını önlemek gayesiyle mallarını satmaya zorlanmalarının) zülme eşdeğer olduğunu söylemektedir. Aslında ikinci durumda fiyat kontrolüne gitmek meşrû olmasından ziyade bir mecburiyettir. Çünkü

adâletsizliğe karşı mücadele edilmesi farzdır (İbn Kayyım el-Cevzîyye, t.y.; İbni Teymiyye, 1398/1978).

Derînî (1408/1988) ve Nebhân (1404/1984) gibi bazı çağdaş yazarlar da belirli hâllerde fiyat kontrolünün uygulanmasının zorunlu olması fikrini desteklemektedirler. Derînî'ye göre, keyfi fiyat artışları “tüccarın, hukuku avuçlarının içine almalarıdır” (*tahakkumu' t-tüccâr*); bu da adâlet sistemini ve kamu yararını zedelemektedir. Adaletin yerine getirilmesi bir mecburiyet olduğu için, bu gayeyle uygulanan *tes'îr* de bir zorunluluktur. Derînî bu fikrini, “vâcibin yerine getirilmesi için gereken şey de vâcib olur” (*mâ lâ yetimmu'l-vâcib illâ bihî fe hüve vâcib*) şeklindeki hukukî düstura dayandırmaktadır. Derînî'nin fikrini tartışırken Nebhân şöyle demektedir: “Eğer tüccarlar sömürücü durumuna gelir ve toplumun çıkarı da *tes'îr* politikasına gitmeyi gerektirirse *tes'îr* vâcib olur.” Diğer bir çağdaş yazar Mertan (1406/1986) *tes'îr*'in mübah bir fiili yasaklayarak kötülüğe giden yolları tıkadığını söylemektedir.

Ticaretin serbest olmasına ve fiyatların iki tarafın anlaşması neticesinde belirlenmesine rağmen, fâhiş fiyat artışları topluma zarar verebilir. Böyle hallerde satıcı ve alıcıların temel hürriyetleri hükümetin uyguladığı fiyat politikasıyla kısıtlanabilir.

Âdil Fiyat

Âdil fiyat kavramının Arapça'da birçok karşılığı vardır: *si'ru'l-misl*, *semanu'l-misl*, *kıymetu'l-misl* ve *semenu'l-âdil*. Bu terimlerdeki *misliyye* ya da *temasül* mal ve fiyatı arasındaki değer eşitliğine atfen kullanılmaktadır. “Âdil” bir fiyat ne düşük ne de yüksektir. Üretim ve diğer maliyetleri çıkardıktan sonra belirli bir kâr marjını getirir.

Sünnet, âdil fiyatlarla ticareti öngörürken, aracılar tarafından fiyat spekülasyonu yapılmasını engellemeye çalışmaktadır. Medine'deki tüccarın çoğu dışarıdan gelen malları sattıkları için Hz. Peygamber, şehirlilerin bedeviler için satış yapmalarını ve vekilleri gibi davranmalarını yasaklamıştır (*bey' hâzır li bâd*). Buradaki mantık, şehirlilerin piyasa şartlarını daha iyi bilmeleri ve fiyatları yükselterek topluma zarar verme endişesidir. Vekillik câiz olduğu halde Hz. Peygamber böyle bir vekilliği, muhtemel fiyat artışlarına karşı yasaklamıştır. Ayrıca malların pazara gelmeden durdurulmasını/engellenmesini de yasaklamıştır (*te-lakki'r-rukban*). Böyle bir durumda satıcı pazardaki fiyatları bilmediği için malını düşük fiyatla satmaya ikna edilebilirdi (İbn Teymiyye, 1402/1982).

İlâve olarak, tüccar mallarını pazarlık edene belirli bir fiyata, etmeyene yahut pazar fiyatlarını bilmeyenlere başka bir fiyata satamaz. Bu konudaki bir ha-

diste “Müstersili (pazarlık etmeyi) aldatmak *ribâdır*” buyurulmaktadır. Bu durum pazar fiyatlarından henüz haberdar olmadan, yeni gelen bir kimsenin mallarını toptan satınalmaya benzemektedir. Sünnet ayrıca yanlış fiyat teklifi yoluyla malın yüksek fiyatla satılmasını da (*neceş*) yasaklamıştır.² Hadise göre, satıcılar mallarındaki herhangi bir kusur hakkında müşterilerini uyarmak zorundadırlar. Bu Peygamber (s.a.v.)’in “Aldatan bizden değildir” hadîsine dayanmaktadır. (Nişâbûrî, 1407/1987). Sünnette, değerlerin değişimi sırasında yer alabilecek dürüst olmayan girişimlere karşı esasen pazarın bütünlüğünü/sıhhatini teminat altına almak üzere sevkolunmuş çeşitli görüşleri (*hıyârât*) kapsayan birçok emirler yer alır.

Fiyat kontrolü politikasının piyasa şartlarını dikkate alarak âdil bir fiyat oluşturması gerekir. Mâlikî fakîh Bâcî’ye (1331/1911) göre hiçbir kâr marjı bırakmayan fiyat kontrollerinin neticede fiyat düzensizliklerine (*fesâdu'l-es'âr*) ve kıtlığa yol açacağını söylemektedir (Vizâretu'l-Evkâf, 1407/1987). İbni Kayyım el-Cevzîye (t.y.) hiçbir din âliminin fiyat diktatörlüğünü desteklemediğini yazmaktadır. Son olarak âdil fiyat *ulûul-emr*, tüccar ve temsilciler arasındaki istişareyle belirlenen fiyattır. Bâcî (1311/1911) ve Vizâretu'l-Evkâf'a (1407/1987) göre bu uygulama adâletsizliği ve fiyat istikrarsızlıklarını önlemenin en iyi yoludur.

Kontrol altına alınmış fiyat âdil, istişareyle belirlenmiş, halk ve tüccar tarafından kabul edilebilir olmalıdır. Aksi takdirde pazarı ve fiyatları düzenleme gayesine ulaşamaz. Kontrol politikasıyla belirlenmiş yahut normal pazar fiyatının altında satış yapmanın caiz olup olmaması hususunda anlaşmazlık vardır. Bu konudaki doğru görüş İbn Kayyım el-Cevzîye (1402/1982) ve Vizâretu'l-Evkâf'tan (1407/1987) gelmiştir. Onlara göre bu tip hareketler fiyat istikrarını bozup düşmanlığa yol açtığı için yasaklanmıştır.

Tes'ir Uygulaması

Tes'ir hangi mallara uygulanabilir? Bazı Hanefî âlimler *tes'ir*in yiyecek maddeleri ve hayvan ürünleriyle sınırlı olduğunu ileri sürmektedirler. Bazı Hanefî (Ebû Yûsuf ve İbn 'Âbidîn), Hanbelî (İbn Teymîyye ve İbni Kayyım el-Cevzîye) ve Şâfiî görüşlere göre fiyat kontrolleri âdil fiyat konusunda hassas

(2) Kayravan (Tunus) gibi bazı İslâm beldelerinde kırsal kesimden gelen üreticilere pazar kenarlarında pazara girmeden önce kalıp dinlenebilecekleri yerler verilirdi. Böylece köylülerin pazarı tanınması mümkün olurdu. İranlı kervan sahipleri bu ihtiyacı, böyle barnakları doğrudan pazara açılması sebebiyle, doğrudan pazara eklemek sûretiyle karşılamışlardı. Bkz. *Encyclopedia Britannica*, II, s. 686, ve Khan, “Al Hisbah,” ss. 142-43.

olan bütün mal ve hizmetlere uygulanabilir. Bu malların başında mübadelesi mümkün olanların yanında, ölçü ve tartıyla satılan mallar gelmektedir (İbn Teymiyye 1402/ 1982; Vizâretu'l-Evkâf, 1407/1987). Mâlikî fakihler iki görüş beyan etmişlerdir. Birincisi *tes'îrin*, mübadelesi mümkün her mala uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Mübadelesi mümkün olmayan mallar *temasülü* (eşdeğeri) bulunmadığı ve dolayısıyla sabit fiyatlara tâbi olmadığı için kontrolden muaftır. İbni Hâcib el-Mâlikî, tam bir denklik yoksa *tes'îrin* uygulanamayacağını ileri sürmektedir. Bâcî'ye göre (1331/1911) *tes'îr* eşdeğer kalitede mütekebbili bulunan mübadelesi mümkün mallara uygulanabilir. Çünkü kaliteli malları kalitesizlerle aynı fiyata satmaya zorlamak âdil değildir. İkinci görüş *tes'îrin* sadece gıda maddelerine uygulanabileceğini ileri sürmektedir (Vizâretu'l-Evkâf, 1407/1987; Bâcî 1311/1911; İbn Kayyim el-Cevzîyye, t.y.).

Tes'îr hangi zümrelere uygulanabilir? Bir piyasa hâdisesi olarak *tes'îr* genellikle tüccar ve halka doğrudan satış yapan perakendecilerle ilgilidir. Bununla beraber bazı istisnalar vardır:

1. *Cellâbûn* (ithalatçılar). Fıkıh mezheplerinin çoğuna ve Şii İmamiyye'ye göre *cellâbûn* sadece âfet yahut genel bir açlık korkusu neticesinde uygulanan fiyat kontrolü politikasına uymaya mecbur edilebilirler. Böyle bir durumda mallarını âdil bir fiyata satmalıdırlar. Abdullah b. Ömer, Kâsım b. Muhammed ve Sâlim b. Abdullah gibi sahabiler *tes'îrin* kendilerine uygulanamayacağını ileri sürmüşlerdir (Vizâretu'l-Evkâf, 1407/1987; İbn Kayyim el-Cevzîyye, t.y.).

Mâlikî İbn Hâcib ve Bâcî tarafından ileri sürülen diğer bir görüşe göre tesir buğday ve arpa hıdışındaki mallarla uğraşan tüccarlara uygulanabilir. Buğday ve arpa ithalatçıları muaf olduğu için mallarını serbestçe perakendecilere satabilirler. İbni Hâcib bunların piyasa şartlarını iyi bildiği için normal fiyatın altında yahut üstünde satış yapmayacaklarını yazmaktadır. Bâcî birkaç istisna daha eklemektedir: yemeklik yağ, et, meyve, mercimek ve diğer temel gıda maddeleri ithalatçıları. Eğer ithalatçılar fiyat kontrolüne maruz kalmazlarsa, piyasada kalıp kendilerini fiyatlara uydururlar, ya da ayrılırlar. Fakat mallarını sâbit bir fiyata satmaya zorlanamazlar (el-Bâcî, 1331/1911; İbn Teymiyye, 1402/1982; Vizâretu'l-Evkâf).³

2. *Muhtekirûn* (stokçular, vurguncular, spekülâtörler). Bazı insanlar zaten ha-

(3) İthalatçı ve perakendeci arasındaki fark her zaman açık olmayabilir. İbni Kayyim el-Cevzîyye (et-Turakî'l-Hukmiyye, t.y.) şöyle demektedir: Eğer dükkancı ithal fiyatına satış yapıyorsa, ithalatçı gibidir. Dolayısıyla fark perakendecinin ithal fiyatına eklediği kârdan kaynaklanmaktadır.

lihazırda hukuku ihlâl ettikleri için muafırlar. Bunlar mallarını halka satmaya zorlanabilirler. Muhtekir, kendisinin ve ailesinin bir yıllık ihtiyacı kadar malı elinde tutabilir, kalanını belirli bir fiyata satmak zorundadır. Muhtekir bir perakendeci, çiftçi yahut üretici olmadığı için fiyat kontrolüne tâbî tutulamaz. Hanefî fakîh Şeybânî her ne kadar muhtekir malını satmaya zorlansa da, malının fiyatının belirlenemeyeceğini söylemektedir. Ona “diğer insanların sattığı gibi sat” denebilir ki, bu da normal piyasa fiyatıdır (Vizâretu'l-Evkâf, 1407/1987; Bâcî 1331/1911; Zeyle'î, 1313/1896 ve Mavsılî, 1369/1950).

3. Çiftçiler, meyve satanlar, zanaatkârlar, nakliye işçileri ve hatta komisyoncular gibi mallarını pazarın dışında satanlar da fiyat kontrolüne (en azından doğrudan) maruz bırakılamazlar. Resmî yetkililer bu kimseleri normal ticarî faaliyetlere ve genel kurallara uymaları için kontrol altında tutar. Genel kalite ve hizmet prensibi onlara da uygulanır (Vizâretu'l-Evkâf, 1407/1987).

Tes'îr'in ihlâli ne zaman gerçekleşir? Genel kabul gören Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî görüşe göre meşrû fiyat politikasını ihlâl eden kimse, her ne kadar geçerli olsa da ayıplanacak bir satış yapmıştır. Mal sahibi herhangi bir yasak altında olmadığı için malını istediği gibi satabilir. Alıcı satıcıyı sabit fiyatla satmaya zorlayamaz. Çünkü bu cebir olur. Aslında birçok Mâlikî fakîh çoğunluğun fikriyle ittifak hâlinde olup, belirlenen fiyatın altında yahut üstünde satış yapanların kurala uymaya yahut pazarı terketmeye zorlanabileceğini ileri sürmektedir. Daha az tercih edilen Şâfiî görüşe göre *tes'îri* ihlâl ederek yapılan satış geçersiz (*bâtıl*)dir. Hanbelîler ise kurallara uymayan satıcının alıcı tarafından resmî fiyata uymaya zorlanamayacağını, çünkü bunun icbâr olup satışı geçersiz kılacağını söylemektedirler.

Hukuk ekolleri caydırıcı bir ceza (*ta'zîr*) verme işini *imâma* yahut *muhtesibe* yüklemektedir. Çünkü kurallara uymayan kimse imama hürmetsizlik etmiştir. Ceza, bedenî (dayak), mâlî, yahut pazardan ihraç şeklinde verilebilir. Bununla beraber eğer *tes'îr* gayrimeşrû ise, ihlâlin herhangi bir cezası yoktur (Vizâretu'l-Evkâf, 1407/1987; İbni 'Âbidîn 1399/1979; Musilî, 1369/1950).

Sonuç

Her ne kadar âlimler *tes'îrin* geçerliliği konusunda hemfikir değillerse de, sadece âcil bir ihtiyaç olduğunda uygulanabileceği hususunda bir görüşbirliği

(4) Tabiin dönemi fakihlerinin değişen şartlar sebebiyle *tes'îri* caiz ilan ettiğine dair deliller mevcuttur. Bkz. el-Kardâvî, *Şeriatu'l-İslâm*, 139361973.

mevcuttur.⁴ Genelde *tes'îri* bir zulüm ve ferdin temel hak ve hürriyetini tehdit olarak görmüşlerdir. Ayrıca toplumun refahını tehdit eden fâhiş fiyat artışları gibi gerekli durumlarda yönetimin adâletsizliği önlemek için fiyat kontrolü uygulama hakkı olduğu hususunda da genel bir görüş birliği vardır.

İslâm'da devletin temel rolü ve felsefesi halkın fayda ve refahını korumaktır. İslâm felsefi çerçevesinde devlet şer'î maslahat doğrultusunda özel teşebbüse büyük bir saha bırakmaktadır. Genel şer'î hükümler de bu doğrultudadır. Meselâ sünnete ve âlimlere göre devletin temel prensiplerinden biri mutedil olmasıdır. Fiyat kontrolü uygulamasına karar verme, alanını ve hangi malları etkileyeceğini belirleme geniş şer'î siyasetin bir meselesidir.

Çağdaş *tes'îr* tartışmaları sanayileşme, artan üretim, yeni pazarlama teknikleri ve teknik bilgi birikimi gibi güncel ekonomik realiteleri göz önünde tutmalıdır. Bunlar tüketicinin konumunu zayıflatmaktadır. Tüketiciler genelde pazarı istedikleri gibi yönlendiren eden endüstri devlerinin gücü hakkında bilinçsizdirler. Bugünkü serbest piyasa ekonomisi, tüketici halktan çok sermaye gruplarının çıkarını yansıtmaktadır. Dengeyi halktan yana çevirmek için hayli uğraşmak gerekmektedir.

İslâm ülkelerinin içinde buldukları imkânsızlıkların farkındayız. Petrol, silah, motorlu araçlar ve uçak vs. gibi önemli mallara biçilen fiyatlardan şikayet etmekten başka birşey yapamamaktadırlar. İslâm devletleri müslüman halkın çıkarının müdafii olma görevlerinin daha da bilincine varmalıdır. Bununla beraber hükümetlerin bazı çıkar gruplarının etkisinde olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla halk kaynaklarını geliştirebilmek ve bir etki grubu olmak için tüketici dernekleri şeklinde örgütlenmelidir. Ayrıca temel maddeler ve ortalama ücretler arasında mantıklı bir oran bulunmalıdır. Böyle bir oranın bulunmaması İslâm dünyasındaki bozulmuşluğun, yetersizliğin ve adâletsizliğin göstergesidir. Her ne kadar piyasadaki tüm eksiklikleri gideremese de, *tes'îr* halkın refahı gayesiyle kullanıldığı zaman vazgeçilmez bir unsurdur.

KAYNAKLAR

- Ebü Yahyâ, Muhammed Hasan, *İktisâdûna fî Dav'î'l-Kur'ân ve's-Sunne*, Ammân, el-Metâbi'u't-Te'âvuniyye, 1989.
- 'Afr, Abdülmun'im. *el-İktisâdî'l-İslâmî*, c. I, Cidde, Darü'l-Beyâni'l-'Arabî, 1405/1985.
- el-Bâci, Ebu'l-Velid, *el-Müntekâ Şerhü'l-Muvattâ*, c. V, Kahire, Matba'atu's-Sa'âdeh, 1331/1911.

- al Derfînî, Fethi, *Nazariyyetu't-Ta'assuf fi İsti'mali'l-Hak fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 4. baskı, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- Ibn 'Âbidîn, Muhammed Emin. *Hâşiyetu Reddi'l-Muhtâr âla'd-Durri'l-Muhtâr*, c. V, Kahire: Dârü'l-Fıkr, 1399/1979.
- Ibn Kayyım el-Cevzîyye, *et-Turuku'l-Hukmiyye fi's-Siyasetü's-Şer'iyye*, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye, t.y.
- Ibn Kudâme. *el-Muğnî*, c. IV, Riyâd, Mektebetü'r-Riyâd-i'l-Hadîse, 1401/1981.
- Ibn Teymiyye. *Mecmû'atu Fetâvâ Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye*, ed. Abdurrahman b. Kâsım, c. XXVII, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1398/1978.
- , "Public Duties in Islam: The Institution of Hisbah," çev. Mukhtar Holland, Leicester: UK, The Islamic Foundation, 1402/1982.
- Khan, Muhammed Akram. "al-Hisbah and the Islamic Economy," İbn Taymiyah, "Public Duties in Islam: The Institution of Hisbah," çev. Mukhtar Holland, Leicester: UK, The Islamic Foundation, 1402/1982
- Mertân, Sa'îd Sa'd. *Medhal li'l-Fikri'l-İktisadî fi'l-İslâm*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1406/1986.
- al Masrî, Hüseyin 'Ali, *Ticâratu'l-'Irak fil 'Asri'l-'Abbâsî*, İskenderiyye: Zâtî's-Selâsil 1402/1982.
- al Mavsîfî, Abdullâh Mahmûd, *el-İhtiyâr li't-Ta'lîli'l-Muhtâr*, c. IV, ed. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kahire: el-Matba'atu'l-Mûniriyye, 1369/1950.
- al Nebhân, Muhammed Fârûk, *el-İtticâhu'l-Cemâ'i fi't-Teşrî'i'l-İktisadî'l-İslâmî*, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle, 1404/1984.
- al Nişâbü'rî, Muhammed İbnî Haccâc. *Muhtasar Sahih*, ed. Muhammed Nâsürüddîn el-Albânî. 6. baskı, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1989.
- el-Kardâvî, Yûsuf. *Şeriatu'l-İslâm Sâliha li't-Tatbîk fi Küll-i Zemân ve Mekân*, Kahire: Dar ü's-Sahve, 1393/1973.
- Kâsım, Yûsuf, *et-Te'âmulu't-Ticârî fi Mizâni's-Şerî'a*, Kahire: Daru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1406/1986.
- eş-Şevkânî. *Neylül-Evtâr Şerhu Müntekâi'l-Ahbâr*, c. V, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, t.y.
- Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, *el-Mevsû'atu'l-Fıkhîyye*, c. XI, Kuveyt: 1407/1987.
- Zeydân, Abdülkerim. *el-Kuyûdu'l-Vâride 'ale'l-Milkıyyeti'l-Farziyye fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, Amman: Metâbi'u't-Te'avuniyye, 1402/1982.
- ez-Zeyle'î, Fahrüddin Osmân. *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, c. II, Kahire: Bulâk, 1313/1896.
- ez-Zuheylî, Vehbe. *el-Fıkhul-İslâmî ve Edilletuh*, Şam: Dârü'l-Fıkr, 1404/1984.